

NOVÉ PUBLIKACE

Laura Coltofean-Arizancu – Bisserka Gaydarska – Uroš Matić (eds.): Gender stereotypes in archaeology: a short reflection in image and text. Sidestone Press, Leiden 2021. ISBN 9789464260250. 64 str.

Nizozemské nakladatelství Sidestone Press, zaměřující se na akademické publikace z oborů archeologie a antropologie, vydalo nedávno brožuru týkající se genderových stereotypů v archeologii. Jejím základním cílem není být další vědeckou monografií zabývající se genderovou archeologií, nýbrž krátce informovat a kriticky reagovat na základní genderové stereotypy vyskytující se běžně v archeologických interpretacích i odborné praxi. Celá iniciativa vznikla z nápadu egyptologa Uroše Matiče a byla realizována díky snaze komunity *Archaeology and Gender in Europe* (AGE) při *European Association of Archaeologists* (EAA). Cílem této oficiální vědecké komunity bylo a stále je mít archeologii různorodou, inkluzivní, rovnoprávnou a bezpečnou. Publikace obsahuje 24 krátkých esejů (250 slov) doplněných ilustracemi srbského umělce Nikoly Radosavljeviče, které diskutované stereotypy zobrazují. Editorky a editor hned v úvodu prozrazují to, co by si čtenáři a čtenářky měli/-y pro přečtení odnést: „*Nedomnívejme se nic o minulosti ani o lidech, kteří ji studují.*“

Eseje, které vysvětlují konkrétní genderové stereotypy, tvoří v knize i jakési tematické bloky. V prvním se několik autorů a autorek zaměřuje na naše stereotypní myšlení o ženách a mužích v minulosti i současnosti. Bettina Arnold hned v úvodním esejí ukazuje, jak se naše myšlení o tom, že muži byli lovci a ženy se zabývaly jen starostí o domácnost, přenáší i do současné praxe archeologie, kde muži „loví“ data při terénním výzkumu a ženy následně tato data „vaří“ laboratoři. Někteří se nad tím možná jen pousmějí, mnozí z nás se však s takovou dělbou práce při archeologickém výzkumu setkali, a lze se také ptát, kde vězí kořeny právě takové dělby práce na některých českých archeologických institucích. Důležitým aspektem všech lidských společností je péče o děti, staré či nemocné. Marga Sánchez Romero a Katharina Rebay-Salisbury ukazují, že, jak dnes, tak v minulosti, o lidi, kteří péči potřebují, pečuje celá jejich komunita, a ne pouze ženy. V archeologii je tento stereotyp spojován s (falešnou) představou, že tyto činnosti nevyžadují žádné technologie, znalosti ani zkušenosti. Právě ty jsou stereotypně spojovány s muži.

S rozvojem využití aDNA v archeologii se důležitým tématem stává rodina. Julia K. Koch ve dvou esejích připomíná, že často ve svých interpretacích přenášíme současný model rodiny (matka, otec, děti) do minulosti a snažíme se tam podobné struktury najít. Často si však neuvědomujeme, že rodina nemá jen svou biologickou stránku, ale jejím významným aspektem dnes i v minulosti je její sociální konstrukce. Lidé se s mnohými svými biologickými příbuznými vůbec nesetkávají a mnohé nepříbuzné naopak do své rodiny skrze různé sociální mechanismy přijímají. Naše oborová krátkozrakost vyplouvá na povrch i v situacích, kdy u vícenásobných pohřbů mnohdy automaticky předpokládáme výplouvání nebo vztah daných lidí. Koch v tomto případě vyzdvihuje důležitost kombinace kritického myšlení a moderních analytických metod, které vedou k získávání faktů.

Následují eseje (z pera Kathariny Rebay-Salisbury, Sandry Montón-Subías, Pamelý L. Geller a Alice B. Kehoe) se zaměřily na pochopení termínu gender. Hned v prvním jsou jednoduše vysvětleny rozdíly mezi pohlavím a genderem, který by se do češtiny snad mohl přeložit jako rod. Rebay-Salisbury připomíná, že často jsou tyto termíny zaměňovány nebo naprosto nepochopeny. Připomíná, že biologické pohlaví (anglicky sex) je určováno pro minulou populaci na základě sexuálního dimorfismu na skeletu nebo aDNA, kdežto gender neboli rod, je sociálně konstruovaný. Genderová role může být jedincem připisována ostatními po porodu, naučená během dospívání a lidé ji také mohou měnit v průběhu života, protože se nejedná o neměnnou společenskou kategorii. Autorka svým esejem také připomíná, že gender není striktně binární koncept a prolíná se s dalšími sociálními kategoriemi jako věk nebo sociální status. Sandra Montón-Subías k tomu svým esejem dodává, že systém pohlaví i genderu nejsou a nebyly binární, natožpak přirozené. Co znamená být ženou nebo mužem

je produktem složitých sociálních a kulturních procesů, které se navíc mohou odehrávat v prostředí společenské nerovnosti. V minulosti, stejně jako dnes, byly a jsou genderové role mnohem rozmanitější, a mnoho lidí tak mohlo úplně odmítnout binární dělení na muže a ženy, nebo biologicky jednoduše nezapadlo ani do jedné z těchto kategorií. Genderové kategorie prostě nemůžeme chápat heteronormativně. Pokud tak však v našem výzkumu činíme a přenášíme současné mainstreamové (a zároveň nepoučené) vidění genderových rolí do minulosti, dopouštíme se zásadní metodologické chyby reprodukcí moderní strukturální nerovnosti ve společnosti, píše autorka.

Předposlední oddíl esejů se zaměřuje na samotnou praxi genderové archeologie. Uroš Matić vrací ve svém esejí stereotyp o tom, že gender zkoumá genderová archeologie jako ideologii. Matić argumentuje, že genderová ideologie (příp. genderová, feministická a gay lobby) je populistický termín využívaný v extrémně pravicovém prostředí pro označení myšlenek a konceptů feministické teorie. Feminismus propagující společenskou rovnost a svobodu je podle extrémní pravice ohrožením rodiny, morálky i národa, a právě proto jsou koncepty feministické teorie onálepkovány slovem ideologie. Ideologie pak samozřejmě musí být jen lží oproti stavu, kterým lidstvo obdařila příroda, či dokonce Bůh, vysvětluje myšlenkové pochody populistické extrémní pravice Matić. Následující esej Rachel Pope a Doris Gutschmiel-Schumann demonstrují, koho se genderová archeologie týká. Argumentují, že genderovými kategoriemi se ve svém výzkumu zabývají v podstatě všichni archeologové a archeoložky, jen někteří z nich méně vědomě a bez teoretické reflexe. Genderová archeologie se liší právě sebereflexí a snahou vyvarovat se domněnek o fungování společnosti založených na zdravém (či v ČR tolik oblíbeném selském) rozumu. Genderová archeologie se tak, jako jedna z mála odnoží naší vědní disciplíny, zabývá jak lidmi v minulosti, tak v současnosti. Od 70. let 20. století, kdy se do archeologie (zejm. v USA) dostávají feministické myšlenky, se také výrazně rozšířil záběr genderové archeologie. Gutschmiel-Schumann zmiňuje, že dnes se genderová archeologie zabývá celou šíří sociálních skupin – ženami i muži (queer, trans, cis), dětmi, starými lidmi, lidmi s jinou než bílou pleť nebo lidmi s hendikepem. Všechny tyto kategorie pak mohly, ale i nemusely hrát v minulosti nějakou roli. Nils Müller-Scheeßel pak k tomu dodává, že zkoumání témat genderové archeologie je nadměrně důležité i pro současnou společnost. Umožňuje nám to totiž vidět genderové problémy dneška.

Uroš Matić a Bo Jensen obracejí v následujících esejích svoji pozornost ke queer archeologii. Matić rozporuje stereotyp o tom, že stejnopohlavní sexuální praktiky jsou jen moderním výmyslem či úchylkou. Argumentuje tím, že historie i archeologie poskytují dostatek důkazů o tom, že lidé stejného pohlaví spolu měli v minulosti sexuální i partnerské vztahy, a pokud někdo tvrdí opak, je ovlivněn homofobní propagandou státních či náboženských institucí, které se snaží omezovat neheterosexuální chování. Jensen doplňuje, že queer archeologie netkví v tom, že by si queer archeologové a archeoložky představovali queer lidi v minulosti, ale spočívá v uvědomění si, že skutečné životy jakékoliv skupiny (muži, ženy, děti, sexuální, náboženské, etnické majority nebo minority) jsou historicky a kulturně podmíněny. Queer archeologie dále podle Jensena zpochybňuje, podobně jako v současnosti queer lidé, heteronormativní status quo.

Poslední dva eseje (Maria Mina, Laura Coltofean-Arizancu, Bisserka Gaydarska) se zaměřují na genderově podmiňené pracovní podmínky v archeologii. První se zaměřuje na podmínky, jakým musí čelit archeoložky. Autorka připomíná, že v našem oboru je rozšířená domněnka o tom, že ženy mají v archeologii stejné příležitosti jako muži a že kariérní úspěch je otevřen všem schopným a talentovaným lidem. K tomu však dodává, že tato falešná domněnka je produktem neoliberalního myšlení a hluboce zakořeněných strukturálních mocenských vztahů. Svou argumentaci podporuje odkazy na nedávné průzkumy uvnitř archeologické komunity v USA a ve Velké Británii. V posledním esejí se autorky-editorky zaměřují na sexuální obtěžování, útoky, šikanu a zastrašování a snaží se vyvrátit častý mýtus, že se tyto (patologické) jevy archeologii vyhýbají. Jistě nepostihují všechny a některá archeologická pracoviště se jim snaží aktivně zabránit, i tak se čas od času objeví až děsivé příklady zacházení s kolegy/-němi a studenty/-tkami. Ty jsou dobře zobrazeny na ilustraci k esejí, kde se objevuje motiv nástěnky s výroky obětí či agresorů (např. „Každý to věděl, ale báli jsme se nějak reagovat kvůli kariéře.“; „Samozřejmě tím nemyslíme, že je gay, je to jen vtíp a je fakt vtípný, že?“; „Pokud tohle neuděláš, zapomeň na archeologii!“; překlad J. K.).

Jak tedy tuto brožuru hodnotit? Hned na začátku je možná pro české (bohužel i akademické) prostředí nutné vyvrátit stereotyp o tom, že podobný publikační počin není dílem vědců a vědkyň, nýbrž aktivistů/-tek. Autoři a autorky patří ke známým vědeckým postavám evropské a severoamerické archeologie, publikující v předních akademických nakladatelstvích, příp. získávajícími finance na své výzkumné projekty skrze nejprestižnější agentury (European Research Council ad.). O vědecké vypěstlosti pisatelů a pisatelek svědčí i formát esejů. Vždy se jedná o argumentační esej, do jehož délky (250 slov) nebylo jistě jednoduché dostat všechny důležité argumenty pro vyvrácení příslušných stereotypů. Kladně hodnotím i podařené ilustrace.

Osobně si kladu otázku, jaký dopad by tato úderná brožura mohla mít, a to zejména na českou archeologii. Té se totiž genderové problémy, stejně jako v jiných zemích, nevyhýbají. Během studií mnozí z nás zaslechli či zažili třídění terénních brigádníků a brigádnic na práci podle jejich vnímané genderové role, a ne podle toho, jak je kdo schopen např. uvést kolečko s hlnou. V muzeích či ve vědeckých konferenčních příspěvcích mnohdy zahlédneme rekonstrukční ilustrace, kde jsou ženy zobrazovány jako polonahé bezduché sexuální objekty, které často nedělají nic, kdežto muži bojují, loví, či ovidivně ovládají alespoň nějakou zásadní technologii. Postavení archeoložek v ČR dobře ilustruje i fakt, že jedinou a poslední profesorkou archeologie byla Růžena Vacková. Ta byla jmenována v roce 1947, avšak její kariéru zhatil komunistický převrat. Během zbytku 20. století se v oborech archeologie nebo klasická archeologie habilitovaly pouze dvě ženy působící v ČR (Eliška Kazdová, Iva Ondřejová). V rámci Československa je nutné zmínit profesorky Márii Novotnou a Tatianu Štefanovičovou. V posledních letech několik habilitovaných archeoložek přibýlo, profesorky archeologie jsou však v ČR stále v nedohlednu. Ženy tvoří i minority v redakčních radách předních českých archeologických časopisů a např. Památky archeologické měly donedávna čistě mužskou redakční radu. Postavení žen, či jiných skupin, které mohou trpět strukturálními překážkami ve studiu či kariéřním postupu, musíme brát vážně, ostatně i z ČR známe příklad rafinované a zákeřné šikany na pracovišti (tzv. mobbingu). Obětí byla před několika lety přední archeoložka a antropoložka Martina Galetová, které tehdejší ředitel Moravského zemského muzea odmítl podepsat smlouvu o grantu na její vědecký projekt, a dokonce se s ní snažil ukončit pracovní poměr. Česká archeologická komunita se tehdy velmi dobře aktivizovala, identifikovala toto patologické chování na pracovišti a za Martinu Galetovou se postavila. Tento případ byl jasný a čitelný, nicméně v české archeologii existují i mnohem subtilnější, někdy až bizarní myšlenky týkající se žen. Např. Vladimír Podborský ve svém Úvodu do studia archeologie uvádí, že „*ženy se od počátku dějin prosazovaly především řečí, mluvením*“, načež doplňuje, že „*žena prý dokonce používala svou řeč i jako zbraň proti mužům*“ (Podborský 2012, 19). Má takové smýšlení místo v knize, kterou vysokoškolský profesor zamýšlel pro své studenty a studentky?

Doufejme tedy, že recenzovaná brožura pronikne brzy i mezi české archeology a archeoložky, zejména mezi ty studující, a zlepší povědomí o genderové archeologii. Jednak v kariéřní či studijní sféře, aby nastupující generace uměly lépe rozpoznat nepřijatelné chování ze strany nadřízených, školitelů a školitelek a nestali/-y se obětmi genderově motivovaného mobbingu, homofobní šikany, sexuálního obtěžování či dokonce agrese. A jednak by tato publikace mohla naklonit genderové archeologii více studujících, které by zajímalo poznávat minulý život běžně marginalizovaných skupin. Genderová archeologie na vědecké úrovni se totiž v ČR pěstuje jen okrajově (v poslední době např. Remišová Věštinová 2017; Doležalová 2013). Zvláštní pozici žen v české archeologii ostatně ilustruje i fakt, že v monotematickém čísle *Ženy v archeologii* revue Dějiny a současnost (3/2017) pší o ženách pouze muži.

Obecnou důležitost celého publikačního počinu podtrhuje i to, že byl financován tzv. zdola. Kniha měla svoji vlastní fundraisingovou kampaň a potřebná částka byla vybrána během pouhých šesti dnů. Jak lze však nalézt na obálce, její vydání podpořily i přední západoevropské univerzity s archeologickými pracovišti (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Universiteit Leiden, University College Dublin, Bournemouth University). Nezbyvá než doufat, že dostatečnému šíření této zdařilé a důležité knihy napomůže i možnost stáhnout zdarma přímo z webu nakladatelství Sidestone Press (<https://www.sidestone.com/books/gender-stereotypes-in-archaeology>).

Literatura

- Doležalová, K. 2013: První ženy moravské archeologie. *Studia archaeologica Brunensia* 18, 63–78.
- Podborský, V. 2012: Úvod do studia archeologie. Brno: Masarykova univerzita.
- Remišová Věšíňová, K. 2017: Gender a pravěká společnost. *Præhistorica*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.

Jiří Škabrada a kol.: Lidová architektura v jižních Čechách. Společnost pro obnovu vesnice a malého města, *Brno 2021*. 726 str. + 1 CD.

Syntéza autorského kolektivu vedeného Jiřím Škabradou je adaptací pětaticet let staré monografie o téže problematice ze stejné oblasti. První kniha, jejíž rukopis byl dokončen v roce 1983, vznikla za spolupráce dvou architektů (*Voděra – Škabrada 1986*). Byť je jako její hlavní autor uveden Svatopluk Voděra, o deset let mladší Jiří Škabrada, který v roce vydání knihy oslavil čtyřicátiny, se projevil jako metodologicky vyzrálější a invenčnější osobnost. V několika kapitolách předstřel úplně nový způsob myšlení o lidové architektuře, zacílený na vyhledávání typologických zákonitostí v genezi vnitřních dispozic domů i dispozic usedlostí jako celků. Průkopnický byl i jeho důraz kladený na poznávání konstrukcí.

Škabradova optika ostře kontrastovala s tradicí etnografického bádání, věnujícího pozornost především vnějškovým znakům vesnických domů. V jejím hledáčku se ocitaly buď stavby na první pohled archaicky prosté, přitahující zájem např. malebnými doškovými střechami, nebo naopak okázalé, s nápadnými zlidovělými ozvuky barokního tvarosloví. Ani mladý Jiří Škabrada neztvářel ze zřetele estetickou stránku rolnických usedlostí, vždy jí ale předřazoval jiné, skryté aspekty, které však dovolují postihnout hlavní vývojová stádia vertikální a horizontální struktury domů, potažmo umožňují absolutně (být třeba v širokých intervalech) datovat konkrétní stavby.

Výše naznačená badatelská perspektiva v nové knize výrazně zesílila. Změny ale zčásti mají i vynucený důvod, protože Svatopluk Voděra zemřel v roce 2001. Jeho texty se v nové knize neuplatňují, na rozdíl od hojných kreseb. Problematika, které se věnoval, ale není vynechána. Zčásti ji do svého výkladu integroval Jiří Škabrada (kapitoly o vývoji domu v 18.–19. století a o hospodářských stavbách), nebo se sepsání příslušných kapitol ujali dva další architekti. Karel Kuča přispěl esejí o vývoji osídlení jižních Čech a Jan Pešta encyklopedickým přehledem regionálních okruhů lidové architektury 19. století. Peštova stostránková kapitola jako jediná není vytištěna, nýbrž je připojena na doprovodném CD spolu s kvalitně digitalizovanou původní knihou.

Jádro monografie tvoří rozsáhlý Škabradův výklad o klíčových problémových okruzích výzkumu vesnické architektury. Co se týče koncepce, nejvýraznější obměna, díky níž se zpřehlednila pojednávaná látka, spočívá v oddělní výkladu o vývoji domů a hospodářských staveb od typologicky pojatého nástinu jednotlivých druhů konstrukcí. Tím se v aktuální syntéze, částečně inspirované žánrem vysokoškolských skript, zřetelně projevují Škabradovy pedagogické zkušenosti, jichž nabýval po roce 1989. Za normalizace kariéře stagnoval, badatelsky ovšem neustrádal, ba naopak. V začátcích dráhy stavebního historika na něho mělo zásadní formativní vliv dlouhodobé působení ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů. Toto profesní ukotvení bylo nedocenitelné pro sběr studijního materiálu, což autor v úvodu nové knihy široce ozřejmuje. Z předpokladů rozvoje svého komparačně-analytického myšlení, v němž – nutno podotknout – vyniká jako málokdo, zdůrazňuje hlavně tehdejší zapojení do projektů tzv. inventarizace lidové architektury.

Za účelem plošných průzkumů celých regionů i jednotlivých vesnic objel stovky lokalit a vstoupil do interiérů bezpočtu staveb. Mapování prováděl v době, kdy byl oproti dnešku – jak zdůrazňuje – mnohem snadnější přístup do soukromých nemovitostí. Zároveň zmiňuje ještě jednu další podstatnou okolnost. Na vesnicích v normalizačních časech ještě existovalo relativně velké množství autenticky dochovaných obytných i hospodářských staveb, které byly buď dlouhodobě neudržované, příp. se už rozpadaly. Proto se mu mnohokrát naskytl možnost zkoumat známky složitějšího vývoje a detailně poznat strukturu jednotlivých konstrukcí. Se zrychlenou stavební proměnou vesnic